

Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi "Fırat University
Journal of Social Science" Cilt: 10 Sayı: 1, Sayfa:207-215,
ELAZIĞ-2000

BAKİ'NİN DEVRİYYE TÜRÜNDE YAZDIĞI BİR GAZELİ Yard. Doç. Dr. Ali YILDIRIM*

ÖZET

Bâki, rind karakterli bir şair olup, şiirlerinde tasavvufla ilgili beyitleri fazla bir yer tutmamaktadır. Bu beyitlerinde tasavvufun anlam derinliklerine inmeyen şair, tasavvufu daha çok sıkıntılı dönemlerinde bir sığınak olarak görmüş, bazen de şiirlerinde sanat yapmak bakımlarından kullanmıştır.

Devir, tasavvufun önemli bir rüknü olup, vahdet-i vücud inancına dayanmaktadır. Buna göre Vücut-ı Mutlak olan Allah'tan ayrılan varlık, seyr-i nüzul ve seyr-i urucu tamamlayarak tekrar Allah'a vasıl olacaktır.

Bâki, tasavvufi beyitlerinde tasavvufu daha yüzeysel almakla birlikte, devriyye türünde yazmış olduğu bir gazelinde tasavvufun engin vadisine vâkıf olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Bâki, Devir, Devriyye, Vahdet-i Vücut

SUMMARY

ONE OF BÂKİ'S GHAZELS IN THE TYP OF DEVRİYYE

Bâki, who is an epicurean person, does not give much place to the couplets dealing with Sufism in his poems. The poet, who had not used deep meanings in his couplets about Sufism, saw Sufism as a shelter in his depressive times and sometimes used it to show his literary skill.

Devir, which is an important principle of Sufism, is based on monoteism. According to that idea human being who separates from God, the eternal being, reaches Allah again by completing Seyr-i Nüzul and Seyr-i Uruc. Although Bâki thinks of Sufism more superficial; in his poems about Sufism, in one of his lyric poem, he shows that he has rather profound knowledge about Sufism

Key Words: Bâki, Devir, Devriyye, Monoteism.

Devrinde "Sultanü'ş-şuara" diye de tanınan Bâki, zevk, safa ve eğlenceye düşkün rind karakterli bir şairdir. Ona göre bu dünya geçici, insan ömrü çok kısadır; dolayısıyla bu geçici ve kısa ömrü mümkün olduğunca iyi değerlendirmeli, gam ve kederi bir tarafa bırakmalıdır. İnsan, yarının ne olacağı endişesi gütmemeli, gününü gün etmelidir. Ancak Bâki, her ne kadar hayata ve dünyaya bu kadar bağlılık gösterse de bu hususta mübtezelliğe düşmeyerek, bir

* Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

itidal sergiler. İztırap ve kederi ifade eden beyitlerinde de şairin bu ızdırabının yüzeysel olduğu, her şeye rağmen hayata bağlılığı ve hayat sevgisi ortaya çıkmaktadır.

Şiirlerinin çoğunu yukarıdaki düşüncelerle söyleyen şairin divanında tasavvufî bir takım beyitlere de rastlamak mümkündür. Ancak şair, bu beyitlerinde tasavvufun anlam derinliklerine inmeyip, tasavvufu daha çok bir umde, bir kaide yönüyle şiirine almıştır. " Tasavvufî kavram ve terimleri şiirine bazen estetik gaye ile yerleştirdiği bazen de mazuliyet dönemlerinde ve sıkıntılı zamanlarında tasavvufun huzur dünyasına girerek teselli bulma düşüncesi ile ele aldığı görülür".¹ Vahdet, kesret, Vücut-ı Mutlak, Adem-i Mutlak, Cemal-i İlahi, tecelli vs. tasavvufî terimler çerçevesinde ifade ettiği beyitler, şairin divanının hacmi göz önüne alındığında pek az yer tutmaktadır.

Biz bu makalede, Bâki'nin daha çok tekke edebiyatı içerisinde sayılan bazı tarikatlere mensup şairler tarafından yazılan "devriyye" usulünde yazdığı bir gazelini konu edineceğiz.²

Tasavvufî düşüncenin önemli bir rüknünü oluşturan devir inancı, varlığın Vücut-ı Mutlak olan Allah'tan ayrılıp yeryüzüne inmesi ve tekrar ona vasıl olması esasına dayanmaktadır. Bu hususu Fuad Köprülü şöyle ifade etmektedir: "Mutasavvıflar bu devriyye hareketlerini tıpkı bir daireye teşbih ederek, kavs-i nüzul kavs-i uruc adı ile ikiye ayırmışlardır. Vücut-ı mutlaktan ayrılan Nur-ı İlahi, sırasıyla akl-ı küll(taayyün-i evvel, tarikat-ı muhammedi)'den ukul-ı tis'aya, nüfus-ı tis'aya, eflak-i tis'a(dokuz felek)'ya tebayi'-i erba'a(dört mizaç)'ya ve tâ toprağa kadar anasır-ı erba'a(su, toprak, hava, ateş)'ya geçer ki mebde' veya kavs-i nüzul budur; bunu müteakip aynı nur, topraktan madene, ondan nebata, ondan hayvana, ondan insana ve insan-ı kamile geçerek tekrar aslına rücu eyler ki, bu ikinci devre de ma'ad veyahut kavs-i su'ud(kavs-i uruc) derler".³

Bazı Alevi-Bektaşî şairlerinde tenasuh(ruh göçümü)'la karıştırılmakla birlikte başta Muhyiddin-i Arabî, Mevlana, Yunus vb. gibi büyük mutasavvıflar devri, çok daha farklı algılayıp, değerlendirmişlerdir.

Bu mutasavvıflar, Devr'i yalnız insana değil cemadât, nebâtât ve hayvânâta da teşmil etmişlerdir. " Ruhun hayat tecrübesi ile kemal bulmak için

YILDIRIM A., Baki'nin Devriyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli...

cismaniyet âlemine inzal edildiği" fikrinde bazı mutasavvıfların bu mütalaası Porphyre'in ve Kabalistlerin fikirlerine biraz uyarsa da, yine sistem bakımından onlardan farklıdır ve esasen büyük mutasavvıflar, ruhun nüzulünü bu suretle değil " İrâdât-ı İlahiyye'nin zatını izhar arzusunda bulunmasıyla" tefsir etmişlerdir.⁴

Mutasavvıflar, devir nazariyesini Hz. Peygamber'in "Ben nebi iken Adem su ile çamur arasındaydı" hadisine isnad ederler. Buna göre ilk yaratılan nur Hz. Peygamber'in nurudur. Yine tasavvuf ehli, "Ben gizli bir hazine idim, bilineyim, tanınayım diye âlemi yarattım" mealindeki hadis-i kudsiyi bu noktada sık sık dile getirerek, delil gösterirler.

Devriyyeler işledikleri konulara göre ikiye ayrılmaktadır. Bunlardan kavs-i nüzulu anlatanlara ferşiyye, kavs-i urucu anlatanlara arşiyye denmektedir. Türk edebiyatında yazılmış belli başlı devriyyeler Yunus Emre(4), Arşi(2), Neyzen Tevfik(2), Eşrefoğlu Rumi, Şiri, Harabi, Gaybi, Oğlanlar Şeyhi İbrahim Efendi, Pir Sultan Abdal, Yeksâni, Necmi, Gufrani, Hüsni, Ahmed Yesevi tarafından yazılanlardır.⁵

Kendisini Allah'ın dışında bir 'hiç' olarak gören mutasavvıflar, vahdet-i vücud anlayışı ile çok daha serbest, ateşli, coşkun devriyyeler söyleyebilmişlerdir. Böyle bir devriyyesinde Yunus Emre şöyle der:

Ol kâdir-i kün feyekûn lutf edici Rahmân benem
Kesmeyen rızkını veren cümlelere Sultân benem

Nutfeden âdem yaradan yumurtadan kuş düreden
Kudret dilini söyledi zikreleyen Sübhân benem

...

Bu yeri göğü yaradan bu arş u kürsi devriden
Bin bir adı vardır Yunus ol sahib-i Kur'ân benem ⁶

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

Baki'nin gazeli, yukarıda adı geçen şairlerin devriyyeleri gibi uzun ve teferruatlı olmamakla birlikte, vahdet-nâme özelliği göstermekte, bu noktada Yunus Emre'nin söylediği devriyyelere benzemektedir.

İy yârânlar iy kardaşlar sorun bana kandaydım

Dinlersenüz eydiverem ezeli vatandaydım

...

Kâlu belâ söylenmedin tertib düzen eylesenmedin

Hak'dan ayru degüldüm ol ulu divandaydım

Yire bünyâd urulmadın Âdem dünyâyâ gelmedin

Öküz balık eylesenmedin ben ezeli andaydım ⁷

Yunus Emre'nin, Baki'nin söz konusu gazeli ile çok benzerlik gösteren diğer bir devriyyesi ise şöyledir:

Çark-ı felek yoğidi cânlarımız var iken

Biz ol vaktin dost idük Azrâ'il ağyâr iken

Niçe yıllar biz anda cem' idük cân kânında

Hakîkat âleminde ma'rifet söyler iken

Çalap 'ışkı cândaydı bu bilişlik andaydı

Âdem Havva kandaydı biz anunla yâr iken

Dün geldi Safî Âdem dünyâyâ basdı kadem

İblis aldadı ol dem uçmakda gezer iken

Ol vaktin biz uçarduk ceylan urup göçerdük

Nûrdan şarâb içerdük Hak bizi toylar iken

YILDIRIM A., Baki'nin Devriyye Türünde Yazdığı Bir Gazeli...

Cânlar anda bilişdi ol dem gönül alışdı
Âlem halkı karışdı denizler kaynar iken

Şükür bu deme geldük dostları bunda bulduk
Tuz etmek bile yidük 'ışk demin oynar iken

Ne oğul vardı ne kız vâhididük anda biz
Konşuyıduk cümlemüz nûr tağın yaylar iken

Ne gök varıdı ne yir ne zeber vardı ne zir
Yûnus dostdan haber vir 'ışkile göyner iken⁸

Yunus Emre'nin yukarıdaki devriyyeleri ile Bâki'nin sözkonusu gazelinde özellikle vurgulanan tasavvufun "vahdet-i vücud" nazariyesidir. "Âdem'i dünkü çocuk" olarak gören bu düşüncenin, mevcudatın yaratılması, daha sonra olan bütün hadiseleri kendisinden sonra görmesi ve adeta küçümseyerek bakması, sözkonusu nazariyenin dile getirilen ortak yönleridir. Bu düşünceye göre "ezeli vatan"da Allah'la vahdet halinde olduklarını söyleyen şairler, insanlık için çok eski olan hadiseleri "dünkü" ya da "yoktu" ifadeleri ile dile getirmektedirler. Bu açılardan baktığımızda söz konusu şiirlerde"idi" kipiyle özellikle bir vakte yani bütün ruhların Allah'la bir olduğu vahdet ânına bir gönderme vardır.

Bâki'nin gazeli:

- 1 Âhum göge boyandı gök göge boyanmadın
Yandum o şem' şevkına pervâne yanmadın
- 2 Âşüfte olup ol göze hayrân u zâr idüm
Nergis henûz hâb-ı 'ademden uyanmadın
- 3 Hûnîn olup akardı yaşum ırmağı müdâm

Cûş u hurûş ile sular akup bulanmadın

- 4 Döne döne tolanur idüm kûyını anun
Çarha girüp felek dahi dokuz dolanmadın
- 5 Mihr ile raks iderdi tozum zerreveş benüm
Girbâl ile bu hâk-i vücûdum elenmedin
- 6 Bâki yanardı âteş-i 'aşk ile odlara
Tâk-ı felekde meş'ale-i mihr yanmadın

1. Âhımın dumanı, gökyüzü göğe(mavi) boyanmadan(yaratılmadan) gökyüzünü boyladı. Pervane, mumun aşkına(veya ışığına) yanmadan, yandım.

Âh, şekil itibarıyla "elif" ve "he" harflerinden oluşmakla birlikte, Divan şiirinde klasik olarak "he" ağıza ve "elif" in üstündeki uzatma çengeli ise ağızdan çıkan dumana benzetilir ki ağız(leb) çok küçük olması, hatta varlığına rağmen yok sayılmasına(görünmemesi) binaen vahdeti simgelemektedir. Aynı şekilde "âh"ın diğer harfi olan "elif" de bir(tek)'i karşılamak ve Allah lafzının ilk harfi olmak bakımından yine vahdeti temsil etmektedir. Yine Allah lafzı saygıya binaen kısaca elif ve he ile yazılır ki bu da "âh" demektir. Tasavvuf ehli hep Allah aşkıyla âh demiş ve lafzen de iki kelimeyi bu şekilde ilişkili kılmıştır. Bâki, kelimelerin şekil ve anlamları ile çokça oynayan bir şair olması itibarıyla, bu beyitte de gök(birincisi gökyüzü ikincisi gök rengi) ve boyanmak(birincisi ulaşmak, boylamak ikincisi boyanmak) kelimelerinde tevriye yaparak şiirine başlamaktadır.

Şem' ve pervane klasik olarak maşuk ve aşığı simgeleyen iki unsurdur. Şem' mum demektir. Mum ise çoğunlukla insana teşbih edilmektedir. Mumun eriyen beyaz kısmı insanın vücuduna, alevi yüzüne, dumanı saçlarına, fitili ise insanın ruhuna teşbih edilmiştir. Ancak yukarıda geçen âh kelimesiyle de ilgilendirdiğimizde mum, şekli ve üzerindeki eğri dumanıyla âh'ın elifini oluşturur ki elifin simgelediği Allah'tır. Pervane mumun etrafında dönen

kelebektir. Ateşin cazibesine kapılıp, neticede yanarak yok olmaktadır. Bu durum, tasavvuf terimlerinden "fenafillah" ve "bekabillah"la izah edilir. Bu inanışa göre maddi ve manevi varlığını yok eden insan, Allah'ın bakiliğinde ebedi olarak var olacaktır. Pervanenin bir diğer anlamı ise haberci, yani peygamber demektir ki, şair, peygamber haberdar değilken ben haberdardım, diyerek vahdeti hatırlatır. Yanmak ise, hem ateşte yanmak hem de tasavvuf erbabının, aşk derdinden görünürde şikayetçi olmasını anlatmaktadır. Şevk kelimesi hem arzu, istek hem de ışık, parıltı anlamlarına tevriyeli kullanılmıştır. Işık, Cemal-i İlahi'ye mukabildir.

2. Nergis çiçeği henüz yokluk uykusundan uyanmadan, kendinden geçmiş bir âşık olup O'na hayran idim.

Âşüfte, çilgincasına seven, bu sevgisinden ne yaptığını bilmeyen, demektir. Göz kelimesi bildiğimiz anlamının yanında bir şeyin kaynağı, cevheri, esası anlamına da gelmektedir. Birisine bakıldığında onun gözüne bakılır. Hayranlık, uyuşturucu bir madde kullanıldığında kendinden geçen hâlidir ki nergis çiçeği göze benzemenin yanında, uyuşturucu özelliği ile de bilinmektedir. "Hayran" kelimesi tasavvufi açıdan değerlendirildiğinde bize Bezm-i Elest'i hatırlatmaktadır. Allah, bütün ruhları yarattığında, onları Elest meclisinde toplayarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye sorar. Allah'ın cemali ile kendinden geçen ve hayran olan ruhlar, bu soruya evet anlamına gelen "belâ" sözüyle cevap vermişlerdir. İşte bütün ruhlar hâlâ o sarhoşluk içindedirler ve belâ(evet) sözünü söyledikten sonra belâ(musibetler)'ya uğramışlardır. Bu sözden itibaren ruhlar hicrana düşmüşler ve vuslatı arar olmuşlardır.

Hâb-ı adem, yokluk uykusu anlamına gelmektedir. Bilindiği gibi mevcudatın vücuda gelmeden önce ilm-i İlahide sabit olan suretlerine A'yân-ı Sâbite denmektedir. Şairin yokluk uykusu ile buraya işaret etmesi muhtemeldir.

3. Sular coşup, dalgalanıp bulanmadan(yaratılmadan), gözümün yaşı kanlı bir şekilde, durmadan akardı.

Hûnîn, gözyaşı hep maddi varlığa işaret eden kelimelerdir. İlm-i İlahi'de gizli olan ruh Allah'la vahdet hâlinde idi; ancak yaratılarak O'ndan ayrılmış oldu. Dolayısıyla bu ayrılık ve kopuş onda ızdırıp ve acıya sebep olmaktadır. Kanlı

F.Ü.Sosyal Bilimler Dergisi 2000 10 (1)

gözyaşı ızdırabın, ayrılığın bir tezahürüdür. Su ise insanın hilkatinde bulunan anasır-ı erbaadan biridir.

4. Dokuz felek henüz kurulup, dönmeye başlamadan, ben O'nun civarını döne döne dolanırdım.

Dönmek veya dolanmak bir câzibe merkezi etrafında olmaktadır. Maddi âlemde bildiğimiz en büyük sistem olan güneş sisteminden, en küçük sistem olan atoma kadar her şey, bir câzibe merkezinin etkisine kapılarak dönmektedir. Mevcudatın hepsi ise asıl câzibe merkezi olan Allah'a teveccüh etmiş, O'na yönelmiş ve O'nun cezbisine kapılmıştır. Bu cezbeyle kapılan varlık, kendinden geçmiş bir halde, döne döne dolanmaktadır. Dokuz dolanmak, ısrarla devamlı dönmek anlamına bir deyimdir.

5. Aslı toprak olan varlığım kalbur ile elenmeden(yaratılmadan), tozum zerre gibi aşk ile dans ederdi(savrulurdu).

Bu beyitte de aslı toprak olan insanın, bedenlen yaratılmadan önceki hâli, yani ruh hali anlatılmış. Toprağı oluşturan zerreler havada görünmezler; ancak güneş ışığı bir huzme halinde aksettiğinde görülebilirler. Mihr, burada ikincil anlamıyla varlığın yegane sebebi olan İlahi tecelliye mukabil gelmektedir. Yine mihri güneş anlamıyla değerlendirdiğimizde, zerrelerin onunla dans etmesi tezadıyla birlikte, ikisinin de aynı bütünün parçaları olmaları yönüyle vahdete işaret edilmiştir.

6. Feleğin kemerinde güneş meşalesi yanmadan, Bâki aşk ateşiyle yanmaktaydı.

Aşk, tasavvufta en başta gelen unsurdur. Cemal-i İlahiye yani vahdete ulaşmak ancak aşk ile mümkündür. Mevcudat, Allah'ın "aşk-ı zâtî" ile güzelliğini göstermek, görmek istemesinden ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Allah'a ulaşmanın yolu akıl ile değil aşk ile, denilmiştir.

Baki yukarıda da bahsettiğimiz gibi rind tabiatlı bir şairimizdir. Şiirlerinde tasavvuf çokça yer almamakla birlikte, onun tasavvufun engin vadisine vâkıf olduğunu da anlamaktayız. Baki, bu gazelinde olduğu gibi gerektiğinde Yunusça bir coşkunculukla, bu alanda da şiirler yazabileceğini bizlere göstermiştir.

DIPNOT VE KAYNAKLAR

1. Küçük, Sabahattin; "Baki'nin Şiirlerinde Tasavvuf" F.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, C.7, 1995 Elazığ. s.133-136.

2. Söz konusu gazel, Prof. Dr. Sabahattin Küçük tarafından hazırlanan ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan "Baki Divanı" adlı eserde yer alan 397 numaralı gazeldir.

3. Köprülü, M. Fuad; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar,s.324, Ankara 1984.

Ayrıca "Devriyyeler" ile ilgili bkz. Rıza Tevfik "Devriyyeler" Peyam-ı Edeb, nr. 25, 10 Mart 1330/25 Mart 1914; Abdülbaki Gölpınarlı, Alevi-Bektaşî Nefesleri İstanbul 1963,s.70-71; Abdülbaki Gölpınarlı, Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İstanbul 1977, s. 93; Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1995, s.93; M. Uzun, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi "Devr" Maddesi; Cem Dilçin, Türk Şiir Bilgisi, Ankara 1995,s.348, Mustafa Tatçı, Edebiyattan İçeri, " Niyazi-i Mısri'nin Devriyyeleri ve Devir Anlayışı", Ankara 1997,s.234.

4. Köprülü, M. Fuad; Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar, Ank. 1984, s.324.

5. Uçman, Abdullah; "Devriyyeler Üzerine Rıza Tevfik'in Yayımlanmamış Bir Makalesi" M.Ü. Türklük Araştırmaları Dergisi, İstanbul 1993, s. 537-564.

6. Köprülü, M. Fuad; age, s.325.

7. Tatçı, Mustafa; Yunus Emre Divanı, Ankara 1990, s. 176.

8. Tatçı, Mustafa; age. s.254.